

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ ПІДЛЯСЬКОЇ ГОВІРКИ В ПОЕЗІЇ ЮСТИНИ КОРОЛЬКО

Андрій Яворський

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Україна)

Резюме. У поезії Юстини Королько проаналізовано лексичні особливості підляської говірки. Використані авторкою підляські лексеми систематизовано і прокоментовано з погляду походження. Встановлено, що значну групу складають запозичення, переважно з польської та російської мов. З'ясовано специфіку застосування поетесою говіркових елементів. Ю. Королько не просто зробила спробу використання окремих діалектизмів чи стилізації під діалектне мовлення. Її твори суціль написані підляською говіркою, яка, по суті, виконує функцію літературної мови. Тексти настільки повно репрезентують українські говірки Північного Підляшшя, що можуть з успіхом використовуватися як матеріал для діалектологічних студій.

Ключові слова: діалект, підляська говірка, лексема, діалектизм, лексичний діалектизм, лексичне значення, лексичне запозичення

Започатковану ще в 80-х рр. й особливо активно реалізовану на початку 90-х рр. ХХ ст. традицію творити літературу українською підляською говіркою продовжує Юстина Королько – молода поетеса з Північного Підляшшя. Підляський колорит її поетичного мовлення відзначив Богдан Столярчук: «Її вірші окутані теплою і ніжною говіркою»¹. У зв'язку з цим у поетичних текстах авторки цікаво простежити специфічну місцеву лексику.

Лексичні діалектизми представлено в основному полонізмами – запозиченнями з польської мови чи з інших мов за польським посередництвом. Найбільше їх виявлено серед іменників-найменувань конкретних предметів: *запалкі* «сірники», пор.: *одягняна туолько в животік з каштана і ручкі з запалок* [К 2007, с. 33]; *гузік* «гудзик», пор.: *кольорамі запінаю сьвіет на остатні гузік* [К 2007, с. 40]; *банька* «бульбашка», пор.: *в баньках з мила одпливаємо в тішину* [К 2007, с. 27]; *бутелька* «пляшка», пор.: *розоб'ємо бутелькі на наших головах* [К 2007, с. 22]; *капсель* «ковпачок», пор.: *в долінах солодкеї води ковцаєш капслі на бутельках* [К 2007, с. 28]; *криж* «хрест», пор.: *Христос умер на крижові й воскрес* [К 2007, с. 27]; *ліна* «канат», пор.: *в люстрах твари ногі на лінах* [К 2007, с. 34]; *люстро* «дзеркало», пор.: *в люстрах твари ногі на лінах* [К 2007, с. 34]; *манкет*

¹ Столярчук Б., *Спаси мене від любові, помсти і зріха*, „Над Бугом і Нарвою”, 2012, № 2 (120), с. 33.

«манжета», пор.: *помалу скапують із стертих манжетув в чари повни віна* [К 2006, с. 121]; *полапка «пастка», пор.: коти-посідухі попалісь в своїє полапкі* [К 2007, с. 23]; *тафля «пластина», пор.: на шкляних тафлях оси сскробують весну* [К 2006, с. 117]; *фотель «крісло», пор.: животи оперти на вибжджаних фотелях* [К 2007, с. 20]; *лямпа «лампа», пор.: злетімось як тьми до лямпи* [К 2006, с. 119]; *спуст «замок, засув», пор.: живемо замкньони на всіє спусти* [К 2007, с. 35]. Полонізми трапляються серед назв машин, механізмів: *вінда «ліфт», пор.: страшаться віндами і прорванимі сходамі* [К 2007, с. 24]; *ровер «велосипед», пор.: то бабця з відром води звонок ровера брамка двери* [К 1997, с. 11]; *карузеля «карусель», пор.: коб світло лічило карузели покручених долонюв* [К 2007, с. 20]; найменувань різних споруд та частин будівель: *пристанок «зупинка, мала залізнична станція», пор.: на пристанках шумно встає нови час* [К 2007, с. 21]; *полап «стеля», пор.: а в хаті крутяться столи загубяни полати* [К 2007, с. 20].

До групи іменників із конкретним значенням прилягають лексеми *кропля «крапля», пор.: стерта скрипом двери і кропльою бьющою в окно* [К 2006, с. 118]; *сярка «сірка», пор.: на днові мого слуху смокі випльовуют сярку* [К 2007, с. 35]; *дзюрка «дірка», пор.: всьо окружающе влілось через дзюрку в рані* [К 2006, с. 119], пор. ще похідне *дзюрави «дірвий»: а завтра нікне пусте звіхняне дзюраве як сіто* [К 2007, с. 29]; *ходнік «тротуар», пор.: по ходніках шопотом промикают прохожи* [К 2007, с. 23].

У групі анатомічних та фізіологічних назв простежено лексеми *твар «обличчя», пор.: муой чоловік одягняни в сонце і твар його так сіяє* [К 2007, с. 25]; *женса «вія», пор.: жени розвівають світ якби настав день мотилок* [К 2007, с. 41]; *шпон «кіготь», пор.: шпони крукув* [К 2007, с. 20]; *взрок «зір», пор.: мутіться мніє взрок перед їх бляском* [К 2007, с. 37].

Тематична група назв тварин, комах маніфестована полонізмами *смок «змій», пор.: на днові мого слуху смокі випльовуют сярку* [К 2007, с. 35]; *тьма «нічний метелик», пор.: злетімось як тьми до лямпи* [К 2006, с. 119]; найменувань рослин – *огурок «огірок», пор.: в ваннах кісят огуркі* [К 2007, с. 36].

Назви процесів, дій, станів репрезентують іменники *вищечка «екскурсія», пор.: по дорозі з вищечкі з Кійова* [К 1997, с. 11]; *самобуйство «самогубство», пор.: в змієнах вієри самобуйствах претенсиях* [К 2007, с. 37]; *бляск «блиск», одбляск «відблиск», пор.: мутіться мніє взрок перед їх бляском* [К 2007, с. 37], *одбляск люстра* [К 2007, с. 21]; *оглошенє «оголошення», пор.: встає нови час по переходжаних оглошенях* [К 2007, с. 21]; *жице «життя», пор.: в нас сонце... повтарає жице по жицьові* [К 2007, с. 31].

Кілька полонізмів використано й у групі іменників з абстрактним значенням: *літосьць «жалість, співчуття», пор.: топіться долоня в долоні*

літосьці [К 2007, с. 42]; *ульга* «полегшення», пор.: *кричу в небо над крижсамі – яка ульга* [К 2007, с. 30]; *сказа* «огріх, вада; недосконалість», пор.: *скланяю повіккі перед скварцьом – взроком без сказы* [К 2006, с. 117]; *претенсія* «претензія», пор.: *в змієнах вієри самобуйствах претенсіях* [К 2007, с. 37]; *фільзофія* «філософія», пор.: *фільзофія пульсує в люстрові* [К 2007, с. 30]; *припадок* «випадковість», пор.: *то не припадок же не сплю* [К 2007, с. 36]; *пльотка* «чутка, плітка», пор.: *ти не одгадав... моїх пльоток* [К 2007, с. 45].

У групі найменувань природних явищ виявлено лексеми *фаля* «хвиля», пор.: *волоси пахлі фалямі* [К 2007, с. 43]; *вулькан* «вулкан», пор.: *уха обліпляю вульканами повнимі смоли* [К 2007, с. 35]. До полонізмів можна віднести й субстантив *поранок* «початок ранку», пор.: *поранок встає по звонкові будільніка і муоцной каві* [К 2007, с. 21].

У групі дієслівної лексики засвідчено такі полонізми: *виставаті* «випирати», пор.: *твої ногі будут виставаті спуд ковдри* [К 2006, с. 119]; *лапаті* «ловити», *злапаті* «піймати», пор.: *лапаємо чисте повієтре* [К 2007, с. 22], *тримавишиє криєсла злапаєм дотик* [К 2006, с. 119]; *пукаті* «стукати», *запукаті* «постукати», пор.: *воздух круто стіраєтьє в порох пукає в урни* [К 2007, с. 34], *запукаю до твоїх дєвери* [К 2007, с. 21], пор. ще похідне *пуканє* «стукіт, стукання»: *коб ти не порисовав пуканьом усьмієшикі* [К 2007, с. 43]; *кісіті* «квасити», пор.: *в ваннах кісят огуркі* [К 2007, с. 36]; *переочиті* «прогаяти», пор.: *моє слово приготовяє коб збавіті любов не переочиті* [К 2007, с. 30]; *плошиті* «полохати, лякати», *сплошиті* «сполохати, налякати», пор.: *заспани оддих плошит вієчни огонь* [К 2007, с. 24], *не шевельну рукою коб не сплошиті* [К 2006, с. 118], пор. ще похідне *несплошани* «несполоханий»: *за окнами присієв несплошани воздух* [К 2007, с. 27]; *промикаті* «проноситися», пор.: *по ходніках шопотом промикают прохожи* [К 2007, с. 23]; *жлобіті* «робити заглиблення; довбати», *вижлобіті* «зробити заглиблення; видовбати», пор.: *мієсець жлобіт талію* [К 2007, с. 43], *на моїх пальцях осієв тил постарієв і вижлобіє сліди* [К 2007, с. 38], пор. ще похідне *вижлобяни* «видовбаний; такий, що має зморшки»: *слідами вижлобяних долоніуєв бігу по волосах* [К 2007, с. 23]; *заздростіті* «заздрити», пор.: *лжемо як наняти коб нам не заздростілі всього* [К 2007, с. 36]; *доттаті* «топтати», *придоптєваті* «притоптувати», пор.: *допчєши моїє очі* [К 2007, с. 29], *ходжу навколо і придоптую штораз то нови моїє сліди* [К 2007, с. 29]; *кляскаті* «плескати», пор.: *на што ж кляскаті стоя* [К 2006, с. 118]; *скланяті* «схиляти, опускати», пор.: *скланяю повіккі перед скварцьом* [К 2006, с. 117]; можливо, також *потикатєся* «спотикатися», пор.: *потикаюєсь о твоїє очі* [2007, с. 44].

Імовірно, польські впливи відображають дієприкметники *заказани* «заборонений», пор.: *з долонюєв... стєртиєх перед остатнім дотиком*

заказаних *двери рая* [К 2007, с. 33]; *затрути* «отруений», пор.: *в затрутих одиначеством кутках ховається наша скритосьць* [К 2007, с. 21]. Із польським дієсловом *kulić* «зіщулювати, згинати, звивати» пов'язаний дериват *скуляни*, пор.: *ласкаюсь і тулюсь скуляна* [К 2007, с. 20]; із дієсловом *czochrać* «розтріпувати, розкуйовдити волосся» – дієприкметник *розчохрани*, пор.: *потим скачеш через розчохрани ліса* [К 2007, с. 28]; із *otulić* «укутати» – *отуляни*, пор.: *судьба утуляна скалами і мглою* [К 2007, с. 33].

Виразні полонізми виявлено серед прикметників, зокрема назв фізичних властивостей предметів: *зімни* «холодний», пор.: *в зімни каменіє вбіваємо наши тайни* [К 2006, с. 120]; *квасни* «кислий», пор.: *той квасни смак в ротіві з далека шарпає горло* [К 2007, с. 29]; *шари* «сірий», пор.: *рукі опадають як шаре лісьце* [К 1997, с. 11]; *итивни* «жорсткий», пор.: *сушим старії простиніє бієлі і итивни* [К 2006, с. 120]; найменувань рис характеру й особливостей поведінки людини: *звінни* «моторний, спритний», пор.: *завтра встану звінна як дзись* [К 2007, с. 20]; *упарти* «впертий», пор.: *упарти в вієри а вієримо обидвоє* [К 2006, с. 120]. Як виразні полонізми кваліфікуємо і прикметники *млечни* «молочний», пор.: *за млечним плотом воли плюск вбіває паліє часу* [К 2006, с. 120]; *аксамітни* «оксамитний», пор.: *аксамітна долоня розтірає мніє віска набракняни* [К 2007, с. 33]; *правдзиви* «справжній», *неправдзиви* «несправжній», пор.: *за мною мур ясних тієні почті неправдзівих* [К 2006, с. 122], *і биті хоч на міг – правдзиви* [К 2006, с. 121]; *остатні* «останній», пор.: *кольорамі запінаю сьвієт на остатні гузік* [К 2007, с. 40]. Можливо, адаптацію в підляській говірці польського *przejrzysty* або його вплив засвідчує прикметник *прозристи* «прозорий», пор.: *в прозристу гуліцю ночи вносіт нас* [К 2007, с. 26].

Кілька виразних полонізмів простежено у складі прислівникової лексики: *барзо* «дуже», пор.: *і хоч я так барзо стараюсь тії тисячи всьо буольш гришат* [К 2007, с. 32]; *дзись*, *дзіся* «сьогодні», пор.: *але нам дзись наснілось* [К 2007, с. 36], *може хватіт на дзіся* [К 2007, с. 25]; *лені*, *лені* «краще», пор.: *хілюсь над тобою коб спав дзись лені* [К 2007, с. 33], *загледає на пальцях коб лені зобачиті люстра* [К 2007, с. 33]; *мабуть*, також *глубієй* «глибше», пор.: *глубієй дівюсь стружу очи* [К 2007, с. 24]; *украдко* «крадькома», пор.: *усьміхаємся украдко* [К 2007, с. 36]; можливо, й *навильот* «наскрізь», пор.: *моїє велізуоразни очи навильот бієлі білюсьєнькі* [К 2007, с. 32].

У структурі підрядного умовного речення в конструкції *єслі уміраю на ново роджусь* [К 2007, с. 40] зауважено сполучник *єслі*, який у підляській говірці, очевидно, також був запозичений із польської мови. У підрядних реченнях, які вказують на часові межі, період тривання дії або стану, у функції сполучника вжито слово *аж* «поки», пор.: *жду аж перевернешя*

на *буок* [К 2007, с. 37]. Нема сумніву, що цей сполучний засіб з'явився шляхом запозичення польського сполучника *aż*.

Іншу групу запозичень складають росіянізми, в тому числі слова церковнослов'янського походження. Найбільшу їх кількість виявлено серед іменників, зокрема назв абстрактних понять: *одіночество* «самотність», пор.: *в затрутих одіночеством кутках ховається наша скритосьць* [К 2007, с. 21]; *судьба* «доля», пор.: *на злуосць судьбіє бачу туолько плями* [К 2007, с. 26]; *пространство* «простір», пор.: *слухаємо в воздушнум пространствіє* [К 2006, с. 120]; *подобіє* «подоба», пор.: *я створана на образ і подобіє Бога* [Королько 2007, с. 31]; назв дій, процесів, станів: *вздох* «зітхання», пор.: *глубокім вздохом попереджуємо смерть* [К 2007, с. 35]; *воздыханія* «зітхання», пор.: *вкочую їх пуд дуом моїх воздыханій* [К 2006, с. 120]; найменувань конкретних предметів та їх сукупностей: *часи* «годинник», пор.: *тикают часи скрипят секунди* [К 2007, с. 30]; *воротнік* «комірець», пор.: *ковкают будні кольору стіен і помятих воротнікуов* [К 2007, с. 36]; *більйо* «білизна», пор.: *ше туолько більйо і очи висохнут на клямках* [К 2007, с. 29]; анатомічних назв: *вісок* «скроня», пор.: *аксамітна долоня розтірає мніє віска набракняни* [К 2007, с. 33], *кажди як звіер в каждом сільній розбіти віска* [К 2006, с. 121]. До виразних росіянізмів належить лексема *воздух* «повітря», пор.: *кружусь в воздухові безвоздушнум* [К 2007, с. 32].

Перелік запозичень із російської мови продовжують дієслова *обіцати* «обіцяти», пор.: *мніє обіцалі* [К 2007, с. 32]; *шевельнуті* «ворухнути», пор.: *не шевельну рукою коб не сплошиті* [К 2006, с. 118]; *сохраняті* «зберігати, оберігати», пор.: *сохраняє мене пусти ломот в головіє* [К 2007, с. 30]; прикметники *воздушни* «повітряний», пор.: *слухаємо в воздушнум пространствіє* [К 2006, с. 120]; *прозрачни* «прозорий», пор.: *прозрачна як павутієне лієта* [К 2006, с. 118]; *разни* «різний», пор.: *у нас разни целі* [К 2007, с. 30]; субстантивовані прикметники і дієприкметники *прошле* «минуле», пор.: *прошле оттісне на нас слід як што дня* [К 2006, с. 119], *непонятне* «незрозуміле», пор.: *голубью непонятне* [К 2007, с. 44], *окружающе* «навколишнє», пор.: *всьо окружающе влілось через дзюрку в рані* [К 2006, с. 119]; прислівник *почті* «майже», пор.: *за мною мур ясних тієні почті неправдзівих* [К 2006, с. 122]; прийменник *міжду* «між», пор.: *виходжу міжду люде* [К 2007, с. 36].

У деяких випадках складно кваліфікувати однозначно, з якої саме мови (або за посередництвом якої саме мови) – польської чи російської – запозичене слово, бо відповідники наявні в обох мовах, як-от: *міг* «мить», пор.: *і биті хоч на міг – правдзіві* [К 2006, с. 121]; *мгла* «імла», пор.: *як за мглою бачу: утікаєш би звіер* [К 2007, с. 30]; *лгаті* «брехати», пор.: *лжемо як наняти коб нам заздростілі всього навіть того чого не маємо* [К 2007, с. 36], пор. ще похідне *лгане* «брехня»: *на девяти мієсець лганя далісь ще*

ковтнуті [К 2007, с. 32]; *кажди* «кожен», пор.: *кажди як звір в кождум сільній розбіти віска* [К 2006, с. 121]; *мінута* «хвилина», пор.: *на сіети раз всьо ж-такі одскочу перед остатньою минутою* [К 2007, с. 29], *завість* «зздрість», пор.: *присягну стерегчи оддиху перед завістюю* [К 2007, с. 34]; *чародей* «чаклун», пор.: *як чародей перейті босо не окалічивишиє* [К 2007, с. 34]; *спротівлятіє* «чинити опір», пор.: *схочеш єї повернуті – не буде спротівлятіє* [К 2007, с. 40].

Юстина Королько використала й інші місцеві слова. Серед них особливої уваги заслуговують давні за походженням лексеми. Скажімо, безпосереднім продовженням праслов'янського кореня *žeg-² є відомий у підляській говірці прикметник *жежкі, жешки* «гарячий», пор.: *перелекани таракани за жежкім сьвітлом* [К 2007, с. 45]. Очевидно, ще у праслов'янській мові склалася й частка *оно «тільки»³, яка дотепер відома й у підляському ареалі, у тому числі в ролі протиставного сполучника: *моїє сади сьпівають звучно оно глухо* [К 2007, с. 27], *оно слово остає при мніє* [К 2007, с. 37]. Ю. Королько використала прислівник *мнуого* «багато», пор.: *за мнуого оно одворочуюсь* [К 2007, с. 32], який продовжує праслов'янську основу *тъпог-⁴. Зв'язок із формою *vortjati, паралельною до *vortiti⁵, зберігають підляські дієслова *ворочатіє* «повертатися назад», пор.: *карти ворочаюцьця до господаря* [К 2006, с. 121]; *одворочоваті* «відвертати», пор.: *лініво одворочую твар* [К 2006, с. 122]; *одворочоватіє* «відвертатися», пор.: *за мнуого оно одворочуюсь* [К 2007, с. 32].

Поетеса послуговується також відомими і в інших українських діалектах варіантами загальноновживаних слів, які засвідчують якісь нерегулярні фонетичні модифікації або зміни морфемної структури, як-от: *ковкати* «ковтати», пор.: *ковкают будні кольору стієн* [К 2007, с. 36]; *мотилка* «метелик», пор.: *падаю як зблуджана мотилка при тобіє* [К 2007, с. 20].

Із підляської говірки Ю. Королько перейняла виразний регіоналізм *сієти* «цей», пор.: *тож не всоліи мніє на сієти раз* [К 2007, с. 23].

Локалізмом, а може, авторським новотвором є прикметник *велізуоразни*, значення якого з контексту точно встановити складно (можливо, «великий»), пор.: *моїє велізуоразни очі навиліют бієли білюсєнькі* [К 2007, с. 32]. Так само не вдалося чітко визначити семантику іменника *гуцар*, можливо, пов'язаного з *густий*, пор.: *в гуцарові крижов аксамітна долоня розтірає мніє віска* [К 2007, с. 33]. Затемнене походження і значення використаних поетесою лексем *таровий*, пор.: *сад таровий* [К 2007, с. 21], *скварець*, пор.: *ворочаює і скляняю повієкі перед скварцьом* [К 2006, с. 117], *куось*,

² *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 3, Мінск 1985, с. 269.

³ *Етимологічний словник української мови*, т. 4, Київ 2004, с. 192.

⁴ *Етимологічний словник української мови*, т. 3, Київ 1989, с. 490.

⁵ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 2, Мінськ 1980, с. 64–65.

пор.: *куось зрослась нам в куосьць* [К 2007, с. 31]. Засвідчена в одному з текстів дієслівна форма *долонюют* (*заплісняни долоні долонюют кішеніє* [К 2007, с. 24]), найімовірніше, авторський новотвір.

Лексична система творів Юстини Королько підтверджує однозначну мовленнєву орієнтацію авторки на місцеву говірку. Поетеса активно використовує підляську лексику різних тематичних груп, усіх лексико-граматичних класів, не уникає характерних для підляського ареалу полонізмів і навіть вузькорегіональних діалектних лексем. Отже, Юстина Королько цілком успішно розвиває локальний літературний стандарт, який на основі підляської живомовної стихії започаткували Іван та Петро Киризиюки, Юрій Гаврилюк, Євгенія Жабінська, Софія Сачко та ін.

ЛІТЕРАТУРА

Етимологічний словник української мови, т. 3, Київ 1989.

Етимологічний словник української мови, т. 4, Київ 2004.

[К 1997] – Королько Ю., 1997. *Вірші*, „Над Бугом і Нарвою”, № 1 (29), с. 11.

[К 2006] – Королько Ю., 2006. *Я такая одинока*, „Український літературний провулок”, т. 6, с. 117–122.

[К 2007] – Королько Ю., 2007. *В зелені рук*, *Український літературний провулок*, т. 7, с. 19–45.

Столярчук Б., 2012. *Спаси мене від любові, помсти і гріха*, „Над Бугом і Нарвою”, № 2 (120), с. 33–34.

Етымалагічны слоўнік беларускай мовы, т. 2, Мінськ 1980.

Етымалагічны слоўнік беларускай мовы, т. 3, Мінськ 1985.

VOCABULARY OF UKRAINIAN PODLASIAN DIALECT IN JUSTINE KOROLKO'S POETRY

Summary. Lexical peculiarities of Podlasian dialect in Justine Korolko's poetry are analyzed. Podlasian lexemes used by writer are systematized and commented in terms of their origin. The researcher reveals significant group of borrowings, mostly from Polish and Russian languages. The specificity of use of the Podlasian patois elements by the author is indicated. J. Korolko not only attempted to use certain dialecticism or imitation of dialect speech. Her works are written in Podlasian dialect, which essentially serves as a literary language. The texts fully represent the North Podlasian Ukrainian dialects and can be successfully used as a material for dialectological studies.

Key words: dialect, Podlasian dialect, lexeme, dialecticism, lexical dialecticism, semantics, lexical borrowing